

- 1: Avrättningsplats; 2: "Nedre Snippen"; 3: Motala Hus;
 4: Kungsfisket; 5: Hollstens-, Stjärnorps-, Aspe- och Spolegårdarna;
 6: Fiskaregården; 7: Storgården; 8: Backegården med Hällegårdslyckan;
 9: Skattegården; 10: Kyrkan; 11: Klockaregården; 12: Stenstorp; 13: Ekön;
 14: Eketorp; 15: Källemmet (=Davidshem); 16: Perstorp; 17: Mosskärr;
 18: Orrekullen; 19: Källarhemmet; 20: Byggnader tillhörande Lars Sparre.

I AUGUSTI 1633 kom en trupp soldater marscherande på Skänningevägen. De tillhörde Östgöta regemente till fots och voro på väg till sina hem i Motala och Västra Ny socknar, en del efter flera års tjänst i utlandet. Regementet hade eskorterat Gustaf II Adolfs lik från Wolgast i Tyskland, där det länge vilat, och hem till Nyköpings slott. Motalasoldaternas kapten, Oswald Toll, hade dött i Rothenburg och regementschefen,

översten Erik Hand, till vars eget kompani Västra Ny soldater hörde, hade dödligt sårats vid stormningen av Atle Veste vid Nürnberg. Efter mönstring vid Fyrby hade regementet hemförlovats för någon tid.

Vi skola nu följa soldaterna genom Motala södra och norra by, på de vägar man mycket väl kan förmoda att de i verkligheten vandrade till sina hem.

Från de öppnare trakterna i Vinnerstads socken kommo soldaterna in i ett bälte av huvudsakligast barrskog, utgörande utmark till Motala södra by. Denna utmark utgjorde fortsättning åt öster av Fålehagen eller Stodhagen, som den då kallades, och som sades vara bevuxen med "herlig skough". Så började vägen stupa nedåt i gamla Motalabrinken och snart syntes en rätt öppen trekant mellan Skänningevägen (Fogdegatan) och äldsta Vadstenavägen, som här kom fram ur skogen. På denna trekant var häradets avrättningsplats belägen inom ett avgränsat, fyrkantigt område. Kanske hängde där just då en tjuv i galgen, men

detta tilldrog sig säkert föga intresse från soldaternas sida. Sådant hade varit dagligt skådespel för dem. Komna ned till "Nedre Snippen" där Skänninge- och Vadstenavägarna sammanstöta och där ett vägmärke fanns, finge de en överblick över strömmens dalgång och Motala södra och norra byar, med sina låga, grå, knuttimrade hus, med halm- eller torvtak, med åkrar och ängar kastade, om varandra och gripande in i varandra, allt efter markens lämplighet för odling, allt omgivet av gärdesgårdar, mängden av gärdesgårdar. Ängarna voro bevuxna med al, björk, gran, hassel och videbuskar samt mera enstaka ekar, de i sistnämnda mer förekommande uppåt Ekön. Kyrkan och Motala Hus voro de dominerande byggnaderna.

Nedanför "Nedre Snippen" fortsatte skogen på vägens vänstra sida, men till höger låg södra byns äng närmast vägen och till höger därom åkergårderna, som sambrukades av fyra av byns hemman. Över denna äng och åker ledde en genväg från "Nedre Snippen" ned till södra byn, men defter kartan att döma var den vägen endast en stig, som icke torde varit avsedd för åkdon. Stigen motsvaras väl nu närmast av Djupgatan.

Så kommo soldaterna ned till strömmen, där storbron ledde över vattnet. Den var av trä och vilade på 16 stenkar. På nuvarande gästgivaregårdens område, till höger om vägen, som kallades stora landsvägen, låg det tydligen rätt stora "Konungshuus", kallat Motala Hus, som hertig Johan av Östergötland låtit uppbygga, "att hafwa der uti nattläger, när han der skulle fiskia och jaga, "der af han een storr liebhafwer varit". Här hade Gustaf Vasas av danskarna avbrända kungsgård en gång legat. På två sidor hade Motala Hus varit omgivet av en trädgård, som år 1621 sköttes av hustru Ingeborg, boende i en backstuga, men nu var trädgården uppgjord till åker. Även mitt emot, på andra sidan vägen, var en åker, liksom på platsen där gamla tingshuset står. Den senare åkern tillhörde Lars Sparre på Ulvåsa, som ägde flera åkrar och byggnader i södra byn.

Åtskilliga lönnkrogar i Motala förr.

Efter hertig Johans död år 1618 inrättades krog i Motala Hus. Åtminstone sedan år 1624. hade Lasse Larsson varit krögare här. Han gav därför 10 daler silvermynt i kronoskatt "utij gått Mynt". Enligt hans privilegier fick ingen annan än han idka utskänkning i Motala, vilket icke hindrade att där funnos åtskilliga lönnkrogar. Från år 1633, kanske tidigare, höllos även häradstingen på Motala Hus. Säkerligen gjorde soldaterna halt vid krogen för att förfriska sig med öl. Här var ortens nyhetscentral. Soldater, permitterade och invalider, träffades här och soldathustrur sökte erhålla upplysningar om sina i fält varande män. Givet är, att de hemvändande soldaterna hade mycket att berätta. Byborna samlades här, särdeles synas mjölnarna ha varit flitiga krogbesökare. Trätor och slagsmål voro vanliga och även mord inträffade. Man kan förmoda, att korpralen Olof Hemingsson, ny i denna befattning sedan hans företrädare stupat i Freiberg, och soldaten Anders Hemingsson skildes från de övriga soldaterna efter krogbesöket och fortsatte till södra byn, där de tydligen hörde hemma. För att komma dit hade de att vandra den väg som gick utmed Husets åker (nu gästgivaregårdens trädgård och fastigheten Tappan), varefter de passerade Kungsfisket, som tillsammans

med Herrekvarn (Kungskvarn) arrenderades, åtminstone från år 1634, av f. d. hövitsmannen för hertig Johans hakeskyttsfänika, sedermera kaptenen och majoren Mårten Hemingsson. Arrendesumman var 150 daler silvermynt årligen. (Denne Hemingsson adlades år 1647 med namnet Lindeberg, vilket namn måhända togs efter första stavelserna i namnen på två av hans mest betydande gårdar i Motala socken: Lindenäs och Bergsäter.)

Därefter kom man fram till de fyra lika stora gårdarna i södra byn, nämligen Hollstensgården med sin kvarn, brukad av Bengt Andersson; Stjärnorpsgården, som jämte sin kvarn låg öde år 1635; Aspegården, som brukades av Håkan Persson och vartill hörde det ödelagda Sågarehemmets kvarn på andra, sidan strömmen, vid Långspången; samt Spolegården, brukad av Jon Spole och vars kvarn även låg vid Långspången, utanför Aspegårdens kvarn.

Längre ned utefter strömmen låg slutligen Fiskaregården, brukad av Lasse. Denna gård hade sina egna åkrar och ängar. Dess kvarn låg år 1634 öde sedan mjölnaren rymt för att undgå straff för osedlighet. I den kvarnen hade hertig Johans fällberedare tidigare haft en sämskarestamp.

Vi återvände till de övriga soldaterna, som vi lämnat framför krogen och passera över storbron, som väl efter vanligheten stod under reparation. På andra sidan, i norra byn, låg först till vänster en liten åkerlycka, tillhörig I klockaren och till höger en anghage, tillhörande Lasse krögare. Ovanför denna anghage utgick åt höger vägen som ledde till Hårstorp, Duvedal och vidare åt Husbyfjöl. Denna väg följde bitvis Verkrstadvägens sträckning före strömmens uppdämning. Långt senare kallades som bekant denna väg "gamla vägen".

Man kan tänka sig att Håkan Larsson i Offerby, nybliven korpral sedan företrädaren stupat vid Mainz, samt soldaten Lars Nilsson i (Kars) Hult begåvo sig in på sistnämnda vägen. De passerade den gränd (nu Bryggaregränd), som ledde ned till Herrekvarnen med sin mjölnarstuga, vidare förbi Storgården, som Erik Springare brukade och som även arrenderade Hospitalskvarnen (Storgårdskvarnen), sedan länge en tämligen kal backe till Långspången med Aspegårds (f. d. Sågarehemmets) och Spolegårds förut nämnda kvarnar. Vidare förbi den helt ödelagda Hellegården, där tidigare varit en kronans krutstamp, med 6 mortlar, byggd 1611 av laxfiskaren och kvarnbyggaren Gudmund Nilsson och nedlagd 1629. Därefter förbi Backegården med sin ödelagda kvarn där Nils Larsson och hans hantlangare arbetade i knipphammaren, kanske med tillverkning av ett sågblad för slottssågen vid Hårstorp eller med smide för slottet i Vadstena. På vägens vänstra sida lågo hemmanens åkrar med ängarna ovanför dem, upp emot Källarhernsvägen (nu Nedre Hårstorpsgatan). Till Motala norra by hörde utmark, kallad Bråstorpsskogen, som användes till betesmark och vedhygge. Angavs vara oländig.

Ringmur kring Motala, gamla kyrka.

Vi återvände nu till de soldater som lämnats strax ovanför storbron och fortsätta med dessa stora landsvägen uppåt. På högra sidan, ovanför Lasse, krögares anghage och den nyss omtalade vägen åt Stor- och Backegårdarna, låg en av Skattegårdens åkrar. Därefter följde, fortfarande till höger, Skattegården, belägen ungefär i nedre hörnet av nuvarande Bispotalagatan och Poppelgatan. Denna gård nämnes som skatte redan år 1409 och var till arealen den största i Motala byar. (Bispotala utgjorde en särskild by.) Tidigare hade Skattegården varit tilldelad Jöns laxfiskare på livstid för hans trägna arbete i kungsfisket. (Gården blev 1692 kaplansboställe med byggnaden uppåt nuvarande prästgården.) Platsen ovanför klockarens lycka, till vänster om landsvägen, och upp till södra sidan av kyrkans ringmur, upptogs av Bispotala bys södra gärde. Detta räckte dock icke ända fram till landsvägen utan där var måhända en öppen plats på vilken kyrkobesökare kunde ställa sina åkdon. Därefter följde den gamla, oansenliga kyrkan, på sin nuvarande plats, inom sin ringmur. Endast en port, stiglucka, fanns i denna mur och den var på södra sidan. Varje gård skulle hålla sitt stycke av muren i ordning. Kyrkoherden Johannes Ingemari Sundius, som bodde i Bispotala by, kunde taga en genväg hem från kyrkan på en stig över denna bys gärde, som omslöt, ringmuren på två sidor och sedan utbredd sig utefter Vätterstranden ända till andra sidan om Bispotala bys tre byggningsstormer.

Hittills hade stora landsvägen ganska nära följt nuvarande Bispotalagatans sträckning, men ungefär från hörnet av denna gata och nuvarande Kyrkogatan fortsatte landsvägen i en tämligen rät linje upp till vad som senare kallades Medevitullen, där landsvägen inföll i nuvarande Medevigatan. På detta vägstycke tillstötte vägen från Bispotala. Medevigatan synes ha haft samma sträckning då som nu, åtminstone upp till Ekön. Från kyrkan räknat lågo först Skattegårdens åkrar och ängar och klockarens åkrar på ömse sidor av vägen. Efter klockarens åker på högra sidan, den s. k. Långlyckan, följde Eketorps äng, upp till Bondebackavägen, men på vänstra sidan, ovanför Skattegårdens åker fortsatte gårdens äng upp till Stenstorps åker och äng. I

Stenstorp bodde en änka. Torpet, som låg ganska långt från landsvägen, blev senare ödelagt. I Ekan (Eken, Ekön), ovanför Bondebackavägen, bodde avskedade; soldaten och landsknekten Arvid Persson. Han hade varit hakeskytt i Mårten Hemingssons fänika och besatt torpet fritt i livstid emedan han var "förlahmet och skuuthen bleffwen för Riksens fiender wed Riga". (Hake var ett grovkalibrigt handeldvapen med väldig rekyl.) Kanske gjorde de hemvändande soldaterna besök på Ekan. Härifrån fortsatte i så fall furiren Erik Månsson i Brunsvik, soldaten Jöns Persson i Illersjö och Västra Ny soldater sin väg hemåt. Västra Ny sockens hemkomna soldater voro: Per Nilsson i Tackebo, Torsten Ersson i Belleberg, Anders Svenason i Rustninge, Sven Olsson i Beggeby, Jöns Persson i Åsen och Olof Nilsson i Skattelyckan. Lika många hade gått förlorade i Tyskland under något mer än ett års tid.

Vi kunna då även föreställa oss, att soldaterna Jon Månsson i Eketorpet och Anders Persson i Orrekullen, som angavs vara musketör, vände in på den väg, som från Bondebackavägen ledde fram mellan Eketorps och Perstorps åkrar och ängar på ena sidan och Källehemmets (Davidshems) på den andra. En del av denna väg har tydligen sammanfallit med nedre hälften av nuvarande Davidshemsgatan och därefter något så när med nuvarande Floragatan. Och så, var Jon Månsson hemma i Eketorpet, vilket år 1637 var "alldeles nederrutit och förfallet". Här bodde några år senare den år 1632 avlidne lagläsaren Lars Jonssons i Karshult dotter Brita, som dömdes att mista livet emedan hon stått i otillbörligt förhållande till en man hon träffat på Motala Hus medan hennes egen man, en korpral, var i Pommern. Anders Persson hade att fortsätta förbi Källehemmet, som David brukade, förbi Perstorp, år 1635 bebott av en "fattig och alldeles oförmögen änka", sedan in på vägen till Mosskärr, år 1635 brukat av Jon och beläget i nordöstra ändan av nuvarande kyrkogården samt vidare till det lilla torpet, Orrekullen, som låg där kyrkogårdens utvidgning i sydöst nu är belägen. År 1638 var Orrekullen öde, byggnaderna alldeles ruinerade och torpet inlades under Mosskärr. Från Orrekullen kränglade sig vägen förbi Källehemmet till Källarhemsvägen (nu Nedre Hårstorpsgatan). I Källarehemmet bodde Måns Davidsson, möjligen identisk med Måns Årre. Han var fattig och betalade endast 1 daler i jordeboksränta. Tidigare hade fiskaredrängar bott i Källar- och Källehemmen. Alla hemmanen i Motala båda byar hade svaga jordbruk och redan tidigt på 1600-talet förmedlades de i mantalet. I förhållande till arealen hade de stort antal kreatur. Får höllos överallt.

Någon gårdsbeskrivning från 1600-talet har ej påträffats. Först från år 1725 finnes ett syneinstrument för Källehemmet, som då var pipareboställe under Östgöta infanteriregemente och Vadstena kompani. Till bostället hörde då ett boningshus i norr, 14x8 1/2 alnar, med tre fönster och innehållande stuga med öppen spis och bakugn, förstuga och förstugukammare utan eldstad, 2 bodar och redskapsskjul, allt detta inom ett plank med 2 luckor. Utanför planket fanns badstuga, stall för 2 hästar, fähus med 6 bås och fårkätte, loge, 2 lador, svinhus och humlegård med 80 stänger.

Den återgivna kartan är hämtad ur, den första kartsamlingen som upprättats över gårdar, den s. k. geometriska jordeboken. Dessa kartor äro tämligen klumpigt utförda och visa endast gårdarnas lägen samt deras åkrar och ängar. Vägarna äro oftast icke inritade, men med ledning av gårdarnas lägen och jämförelse med, nyare kartor kunna vägarnas lägen bestämmas. Man kan dock icke vara säker på att finna alla vägar. Det är t. ex. mycket troligt, att redan år 1637 Mosskärrsvägen fortsatte nedför den backe där prästgården nu ligger och träffade stora landsvägen där Stora torget är beläget. En sådan väg fanns i början av 1700-talet, då den ungefärligen synes ha följt nuvarande Marstadsvägen. Någon antydning till att Nedre Hårstorpsgatan skulle ha fortsatt nedåt kyrkan finnes icke.

Kartan ger givetvis icke besked om bebyggelsens täthet. På gårdarna funnos tydligen flera bostäder, backstugor och andra, bebodda av hantverkare och daglönare.

På grund av de gamla kartornas mindre exakta utförande, måste en viss osäkerhet vidlåda jämförelserna mellan sträckningen av kartornas vägar och nuvarande gator

C. A.